

H.P. Hanssen – den danske generalstabs stjerneagent 'Z' i Berlin¹

Den sønderjyske leder, medlem af den tyske Rigsdag fra 1906, Hans Peter Hanssen.
Den danske generalstabs agent 'Z' fra 1901 til 1918.

'Gen. Berthelsen [generalstabschefen] har bedt mig om at henlede Din Opmærksomhed paa, at Oblt. [oberstløjtnant] Birke i sin Indberetning Fortr. Nr. 69 af 28/4 (1916) vedrørende Efterretningsforhold har nævnt Rigsdagsmand H.P. Hanssen ved Navn, og at dette kan give Anledning til nogen Fare for Manden, eftersom Indberetninger af denne Art, selv om de behandles med den størst mulige Forsigtighed, jo dog passerer flere Kontorer og skal tages i Nr., og et Navn da kan blive hængende i en eller andens Erindring og uforvarende blive

---

¹ Artikel til temanummer af Sønderjysk Månedsskrift, som udgives i anledning af H. P. Hanssens 150-årsdag. Indholdet kommer fra min kommende bog: *Det lille land før Den Store Krig. De danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-13*. Udgives i maj i år på Syddansk Universitetsforlag.

røbet. Jeg har derfor lovet ham at bede Dig meddele Birke, at han bør udelade ethvert Navn, der, om det kommer frem, kunde virke kompromitterende for vedkommende Meddeler. For Efterretningsvæsenet her er Navnet ikke nødvendigt; det vil være tilstrækkeligt, hvis man særlig vil fremhæve, at der bør tillægges Efterretningen eller dens Paalidelighed særlig Vægt, da at antyde dette paa anden Maade'.

Det er nu vel fire år siden, at min forskning i den danske hærs forhold under Første Verdenskrig førte til opdagelsen af, at Hans Peter Hanssen var agent for den danske hærs generalstabs efterretningssektion. Det skete som her illustreret ved gennemlæsningen af korrespondancen mellem 'Overgeneralen' i København, generalløjtnant Gørtz, og den kommanderende general vest for Storebælt, generalløjtnant Tuxen. Den ene del af korrespondancen befinder sig i Gørtz' privatarkiv i Rigsarkivet, den anden del, inklusive dette brev, befinder sig i Tuxens omfattende brevsamling i Det Kongelige Bibliotek.

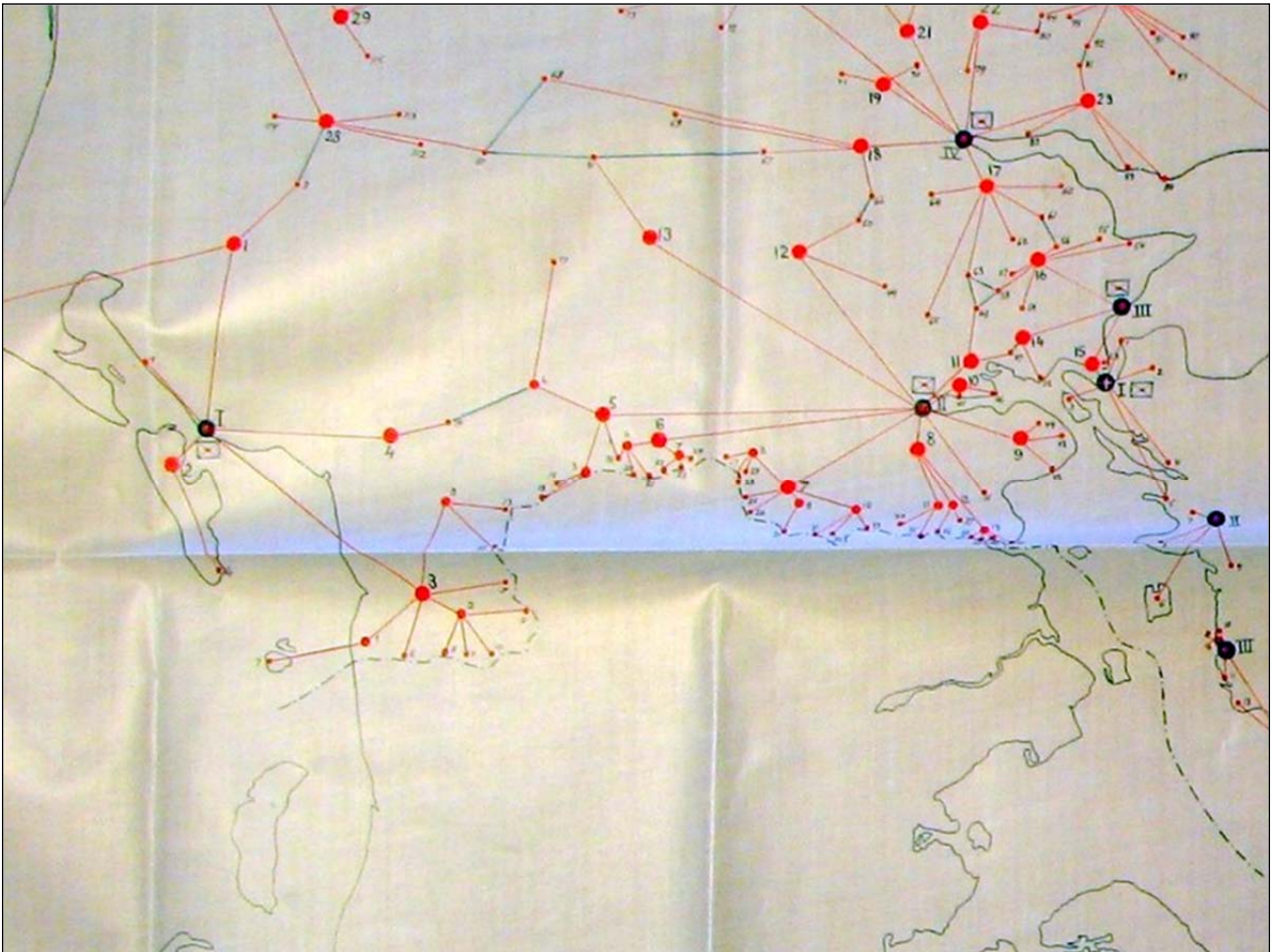
Det var dog først under min videre forskning i perioden op til Verdenskrigen, at H.P. Hanssens meget væsentlige rolle - hans stjerneagentrolle - blev klarere.

Hærens efterretningsvirksomhed var ved helt at forsvinde på grund af manglende interesse og penge i slutningen af 1890'erne. Det må ses som en følge af den almindelige nedslidning af engagementet i forsvarssagen efter afslutningen af byggeriet af den nye befæstning om København.

Arnold Kühnel, som fornyede den danske hær og med støtte fra Konseilspræsident og Forsvarsminister J. C Christensen opbyggede dens nye efterretningsvæsen. Her Kühnel som generalmajor og Generalstabschef i 1905. (Rigsarkivet)

I slutningen af århundredet begyndte den dynamiske generalstabsofficer Arnold August Blichert Kühnel imidlertid at forny hæren fra de to stillinger, han havde i de år. Kühnel må betragtes som skaberen af den moderne danske hær. Fra 1892 til 1900 fornyede han som kursusleder hærens eliteuddannelse – dens generalstabsuddannelse – *'Hærens Officersskoles Ældste Klasse'*, så uddannelsen blev hævet til internationalt niveau. 1897 til 1903 var han som chef for generalstabens taktiske afdeling ansvarlig for hærens policyudvikling, fæstningsforsvaret, operativ planlægning og efterretningsvæsen.

Skitse visende opsamlingsnetværket nord for grænsen i 1906, der sammen med Grænsegendarmeriet støttede agentgrupperne i Slesvig. Brevsignaturerne i Esbjerg og Kolding markerer brevduestationer. (Rigsarkivet)

Kühnel ville indrette hæren og dens beredskab, så den dels kunne imødegå et tysk kupangreb ved krigsudbrud mod hovedstaden og dels kæmpe effektivt foran og i fæstningen, efter Danmark senere blev invaderet af en stormagt. For at kunne løse den første af disse to opgaver skulle man gennem efterretningsvirksomhed have varsel om krigs- og angrebsforberedelser i stormagts hovedstæderne, i tyske og britiske havne samt i Slesvig. For at kunne løse den anden opgave skabte man et landsdækkende agentnetværk, der skulle sende meldinger til generalstaben i København fra fjendebesatte landsdele. Dette netværk, *'Den civile Efterretningstjeneste'*, dækkede fra netværksgrupperne nord for grænsen også Slesvig, men de tyske Nordsø- og Østersøhavne og britiske havne måtte observeres af derboende danskere, der accepterede at virke som spioner, benævnt *'Efterretningsmænd'*. Stormagts hovedstæderne måtte som

hovedreglen overlades til Udenrigsministeriets folk, men på grund af H.P. Hanssens placering og villighed til at påtage sig risikoen havde hæren sin egen mand i den tyske rigshovedstad. Den personlige kontakt til udlandsagenter som Hanssen blev varetaget gennem chefen for efterretningstjenestens periodiske besøgsrejser.

Fra 1905 til 1908 skete opbygningen af hærens beredskab og efterretningsvæsen i et tæt samspil mellem den nye konseilspræsident og forsvarsminister, Jens Christian Christensen, og Kühnel, der nu var blevet chef for generalstaben.

Indiskretionen

Generalstaben destruerede hurtigt efter 9. april 1940 alle sine efterretningsarkivalier, herunder alle oplysninger om agenter, så tyskerne ikke kunne finde disse. Vi har derfor kun navnene på de enkelte agenter, som er identificeret i kilder i andre arkiver eller samlinger eller selv nævner det i erindringer. For H.P. Hanssens vedkommende skyldes det den allerede citerede tilrettevisning i brevet fra Gørtz til Tuxen fra 5. maj 1916, som var blevet fremprovokeret af den utilgivelige indiskretion, som stabschefen ved Tuxens 2. Generalkommando i Viborg, oberstløjtnant Peter Laurids Martin Birke, havde gjort sig skyldig i.

Den dygtige, men indiskrete oberstløjtnant Birke, der kom til at nævne Hanssen som agent. Her i 1918. (Rigsarkivet)

Tilrettevisningen har en ret mild form, men man kan forestille sig efterretningschefen kaptajn Erik Withs irritation over en så amatør-mæssig eksponering af en central kilde, hans hovedagent i Berlin. Den velbegavede Birke havde i forvejen et vanskeligt forhold til sine kolleger. Han havde ganske vist været den dygtigste elev i den *'Ældste Klasse'*, som Kühnel startede i 1894. Men han kom ikke fra de kredse, hvorfra hæren normalt rekrutterede sine officerer (han var jøde). Endvidere var han noget så absurd i tidens hærofficerskorps som venstrepolitiker. Hans øgenavn blandt kammeraterne var *'Røde Rasmus'* og *'Birkerød'*. Den venstre-regering, der fire år efter afslutningen af Første Verdenskrig gennemførte store nedskæringer i forsvaret, udnyttede hans tilknytningsforhold til partiet ved at gøre ham til chef for generalstaben.

Agent 'Z'

H.P. Hanssen begyndte at arbejde for efterretningstjenesten i 1901, og rapporterede i de efterfølgende år jævnligt om forholdene i Berlin. Det var samme år Arnold Kühnel begyndte at arbejde målrettet med at genopbygge udlandsdækningen. Samme år havde Kühnel, der nu var blevet oberst, men stadig var chef for generalstabens taktiske afdeling, taget kontakt med den franske generalstab for at undersøge mulighederne for samarbejde. Ideen havde været fremført mange år tidligere, men førte heller ikke denne gang til praktiske resultater. I 1902 fulgte endnu et forgæves forsøg på at etablere et efterretningssamarbejde med Udenrigsministeriet, og samme år gennemførte en generalstabsofficer for første gang i nogle år en kontaktrejse til de tyske Østersø- og Nordsøhavne. Den rejsende skulle her søge at genoplive de agenter, som man havde ladet hvile siden begyndelsen af 1890'erne.

I august 1903 var Kühnel blevet generalmajor og chef for Generalstaben. Samme år tilbød H.P. Hanssen at opbygge et Tysklandsdækkende efterretningsvæsen med center i Berlin. Hans netværk skulle sende rapporter om tyske havne- og flåde-forhold samt minevæsen. Forslagets fokus betød, at H.P. Hanssen ikke alene ville sikre varsling ved en tysk klargøring af en invasionsflåde. Han ville også skaffe informationer af værdi for Tysklands maritime fjender.

Der er imidlertid ikke tegn på, at Berlin rent faktisk blev centret i dækningen af Tyskland, muligvis fordi dette ville have undergravet Hanssens værdi som nøgleagent tæt på de tyske beslutningstagere. En anden forklaring kan dog være, at skibsfarten mellem Danmark og de tyske havne gjorde det lettere at få meldinger fra agenterne her direkte via skib.

Det er uklart, hvilken rolle H.P. Hanssen fik i opbygningen af netværket i Nordslesvig, der rapporterede hjem over grænsen i samarbejde med de danske grænsegendarmere, men det er bemærkelsesværdigt, at hele efterretningsnetværket frem mod grænsen fra nord blev opbygget efter 1900, dvs. i de første år, H.P. Hanssen arbejdede for Generalstaben. Seks år efter samarbejdet startede, havde Slesviggruppen i Aabenraa 22 efterretningsmænd ved nytårstid 1907. Det forhold, at det var Birke, stabschefen i Jylland, som omtalte H.P. Hanssen i 1916, gør det sandsynligt, at hans indberetninger blev sendt via de danske agenter i Nordslesvig over grænsen til netværket her.

Distrikterne lige syd for grænsen i Tønder og Haderslev blev i 1907 formelt selvstændige direkte under Generalstaben.

Til støtte for den egentlige udlandsefterretningstjenesten, dvs. uden for hertugdømmerne, havde hæren bl.a. fået etableret en *'Reekspeditionsstation'* for telegrafiske efterretningsmeldinger i det neutrale Malmø. Det var sket med hjælp fra den danske telegrafdirektør og direktøren for *'Store Nordiske'*. Malmø havde fået tildelt de nødvendige brevdUER til videresendelse af meldinger til København. For Jyllands vedkommende var der blevet etableret en efterretningsstation i Thisted, hvor den var dækket af Limfjorden mod en hurtig tysk erobring. De få hærstyrker i Jylland planlagde kun et egentlig forsvar af Mors og Thy.

Indberetninger og korrespondancen med *'Generalstabens hemmelige Agent i Berlin - Z'* blev i 1907 anset for værende ordnet tilfredsstillende. Det kan også hænge sammen med den afklaring af magtforholdene inden for Vælgerforeningen.

Den dynamiske chef for Generalstabens Efterretningssektion, kaptajn Erik With, der i årene lige før Verdenskrigen og indtil sin afgang i foråret 1918 var Hanssens *'føringsofficer'*. Udtrykket i øjnene er ikke just venligt. Han tænkte nok på Birkes indiskretion. (Rigsarkivet)

Vi har ikke kilder til efterretningstjenestens opbygning og virksomhed i de følgende par år, men under indtryk af de internationale kriser fra sommeren 1911 og specielt fra starten af Balkankrisen i efteråret 1912 gør overleverede skrivelser og meldinger billedet mere klart. Dette kan dog også være et resultat af, at den dynamiske Erik With på det tidspunkt var blevet chef for Efterretningssektionen. With har med stor sikkerhed inddraget H.P. Hanssen i sine kontaktrejser i tiden før Verdenskrigens udbrud.

Det forhold, at en radikal mindretalsregering i sommeren 1913 overtog regeringsmagten, betød, at man nu forsøgte at få indblik i og kontrol med Withs virksomhed, herunder ikke mindst hans forsøg på at skabe et ekstra netværk via de danske konsulater. Midt i august 1913 pålagde krigsministeriet, dvs. forsvarsminister Peter Munch, generalstaben at rapportere om resultatet af efterretningschefens tjenesterejser i udlandet *'og de Erfaringer, som han har gjort med Hensyn til de under Udenrigsministeriet sorterende Tjenestemænds Forhold til denne Sag'*. 27. september 1913 sendte Generalstaben det ønskede dokument via krigsministeriet.

Generalstabens svar var formuleret uden forståelse for, at den nye regering kunne tænke anderledes end den foregående. Staben gjorde det indledningsvis klart, at hovedformålet med efterretningsvirksomheden var at varsle om, at *'en Stormagt før Udbruddet af Krigen overraskende vil søge at paatvinge os sin Vilje'*. Da man ikke havde penge til at etablere et netværk af betalte agenter, måtte man knytte forbindelse til patriotiske danskere i udlandet, der var parat til at støtte landet med de ønskede oplysninger. Jo flere, desto større sikkerhed for varsling. For at give instruktion og fordele koder o.l. var det nødvendigt at tage personlig kontakt. Indtil 1912 havde man med det meget begrænsede budget kun fået opbygget netværket i Sønderjylland, Holsten, de tyske havne, *'en Forbindelse i Berlin'* (dvs. H.P. Hanssen) samt nogle få i London og langs den engelske Nordsøkystr. Man havde fået den erfaring, at *'der hos patriotiske Danske var megen Beredvillighed til at støtte Generalstabens Efterretningstjeneste ... og navnlig efter at Generalstabens lexikalske Dækningskoder havde gjort det muligt at opbevare de skriftlige Codebetegnelser paa betryggende Maade'*.

I oktober 1912 var den udenlandske efterretningstjeneste blevet mobiliseret under indtryk af Balkankrisen, og man erkendte i løbet af vinteren, at de rådige pengemidler langt fra var tilstrækkelige. Gang på gang viste det sig, *'at Generalstaben stod over for Efterretningsopgaver, som den paa Grund af manglende Forbindelser i Udlandet ikke kunde løse, og dette skabte under den højspændte, udenrigspolitiske Situation, der forelaa, en uheldig Usikkerhed'*. Det var erfaringen, at en direkte og personlig kontakt fra staben opmuntrede efterretningsmanden og understregede betydningen af hans virksomhed. Det betød, at Withs rejser var af *'allerstørste Betydning'*. Rejserne medførte, at man årligt havde et møde med hver agent, hvor man opdaterede og støttede folk som H.P. Hanssen.

Withs kontaktrejser gjorde det også muligt for staben at få kendskab til kilderne og deres forhold, så man havde et grundlag for at vurdere *'de indløbende Efterretninger paa rette Maade'*, altså kritisk. Indtil Balkankrisen havde der ikke været midler til at sikre denne kontakt på ordentlig måde *'trods den Hjælp, Udenrigsministeriet ydede'*.

Et par sandsynlige resultater af H.P. Hanssens efterretningsvirksomhed

Når efterretningsvæsnets rapporter blev videregivet til brugerne, indeholdt de selvfølgelig ikke agentens navn eller underskrift. Imidlertid var den danske udlandsefterretningstjenestes netværk så begrænset, at man med en høj grad af sikkerhed kan identificere kildens geografiske placering. Fra tiden før Første Verdenskrig blev arbejdet med at finde kilden også lettet af, at der da endnu ikke synes at have været etableret et samarbejde med fremmede tjenester. Som nævnt mislykkedes Kühnells forsøg på at opnå et samarbejde med franskmændene.

Dette betyder, at H.P. Hanssen med stor sikkerhed var kilden til efterretninger fra centrale tyske myndigheder, således som det fremgår af *'Kabinetordren af 11/2 1913'*, om *'Dannelsen af et Ekspeditionskorps og en Ekspeditionsflaade til selvstændige Operationer i Overensstemmelse med Operationsplanen, der er forberedt for dette Øjemed'*, som den danske flådes stab modtog fra generalstabens efterretningssektion i dansk oversættelse 5. marts. Ordren var i den tyske admiralstab dateret 17. februar 1913 og var sendt til marineminister Tirpitz. Den drejede sig om samarbejdet mellem hær og flåde vedrørende de forberedende arbejder til indskibning af hærstyrker med henblik på en sølandsætning. Der skulle etableres en fælles landsætningsstyrke til rådighed for værnene under en europæisk krig, så snart *'Begivenhederne tillader'* det. Princippet for dette samarbejde var blevet fastlagt 22. december 1912, dvs. fjorten dage efter, at kejser Wilhelm havde besluttet, at England ville være blandt Tysklands fjender i den kommende krig. Ordren var en del af den fælles plan for en invasion af de britiske øer, som kejseren havde givet Generalstaben og Admiralstaben ordre til at udarbejde. Hæren forudsattes ligesom flåden mobiliseret. Tropperne kunne indlede jernbanetransport til indskibningshavnene otte timer efter iværksættelsesbefalingen. Indskibningen af *'Avantgarden'*, dvs. de første dele af invasionsstyrken, ville kun tage to timer. Hvis kejseren besluttede gennemførelsen af en landgangsoperation, skulle hele den disponible tyske handelsflåde stilles til rådighed, så der efter *'... 2-3 Dages Overfart kan udskibes paa tre forskellige Steder klar til Kamp'*. Alle større tyske havne ved Nordsøen og Østersøen skulle anvendes med Hamborg som den primære med 125 ud af i alt omkring 200 transportdampere. Øvelser havde vist, at landsætning kunne indledes to timer efter, at transportskibene havde kastet anker. De begrænsede muligheder for at medtage heste betød, at opklaring og mobilitet skulle sikres ved cyklistenheder, som det reelt blev tilfældet ved den succesrige landsætning på de estiske øer i oktober 1917. Også flådens luftstyrker, dvs. primært luftskibene, ville blive anvendt. Man ville anstrenge sig for *'... ved alle Midler at føre Operationerne med den størst mulige Kraft og Hurtighed. Betingelsen for det heldige Udfald vil i meget væsentlig Grad afhænge af Hurtigheden i Udførelsen'*.

Efterretningskuppet viser, at H.P. Hanssen havde en sympatisør i en af de overordnede tyske maritime myndigheder. Der er ikke efterladt kilder i de danske arkiver, der kan fastlægge, om With videregav resultatet af dette kup til England. Ganske vist findes en rapport fra den britiske militærattaché fra 22. december 1916 om åben samtale med en dansk generalstabskaptajn, der kun kan være With. Sammen med karakteren af de løbende oplysninger under krigen til danske hærmyndigheder om den tyske hærs taktikudvikling sandsynliggør samtalen, at Efterretningssektionen i det neutrale Danmark løbende *'handlede'* efterretninger med briterne på samme måde, som det neutrale Sverige handlede efterretninger med NATO-lande under den kolde krig. Vi ved ikke, om samarbejdet startede før krigen.

Den næste overleverede efterretning, der med stor sikkerhed kan føres tilbage til H.P. Hanssen, er den kopi fra 20. august 1913 af det tyske krigsministeriums bestemmelser fra det praktiske landgangsforløb, som den tyske hærs infanteri og pionértropper sammen med chefen for marineministeriets afdeling for søtransporter havde afholdt på den nordfrisiske ø Amrum i juni. Bestemmelserne var udarbejdet kun en måned efter den allerede nævnte skrivelse fra admiralstaben til marineministeriet fra 17. februar. Formålet med landgangsøvelsen var at finde den bedste måde at anvende tømmerflåder og pontoner til landsætning af heste, herunder at gennemføre forløb med et engelsk trissesystem. Set sammen med resultatet af de foregående kup gør denne efterretning det sandsynligt, at H.P. Hanssens kontakt sad i marineministeriet, dvs. tæt på Tirpitz.

Slutbemærkninger

H.P. Hanssens hemmelige arbejde for Danmark må ses som blot endnu en side af hans nationale og internationale indsats for at fremme de slesvigske danske majoritetsområders tilbagevenden til Danmark, der kulminerede i og efter oktober 1918. Indsatsen demonstrerer også hans selvtillid og optimisme. Som det fremgår af Gørtz' brev, indebærer agentvirksomheden en stor personlig risiko for rigsdagsmanden. Risikoen var dog ikke begrænset til hans person. Omkostningerne ved en afsløring af spionagen og karakteren af denne kunne også have været meget betydelige for mindretallet.

Karakteren af agentvirksomheden rettet mod den tyske flåde synes at vise, at han indså, at en genforening kun kunne ske i rammen af et tysk militært nederlag. Da han ikke kendte fremtiden, besluttede han at satse stort for at nå sit mål.

Hvis statsminister Zahle og udenrigsminister Scavenius havde kendt til hans arbejde for den foragtede modstander af De Radikale, Erik With, er det et åbent spørgsmål, om H.P. Hanssen i 1919 ville være blevet opfordret til at indtræde i regeringen.

H.P. Hanssens agentvirksomhed, som han ikke kunne røbe, kan kun have øget hans følelse af at blive uretfærdigt behandlet i smædekampagnen i 1920, og det ville være interessant at kende Withs syn på angrebene på hans tidligere stjerneagent, der nu blev ramt af kuppet mod den radikale regering.